

4. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире [Электронный ресурс] / Э. де Сото. – Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/way>.
5. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ Москва: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с, [4] с. –Philosophy).
6. Venelin I. Ganey Postcommunism as a Historical Episode of State-Building: a Reversed Tillyan Perspective. Kellogg-Institute, Working Paper No 289, November; Valerie Sperling (ed.), 2000. Building the Russian State. Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance. Boulder: Westview Press.
7. Никитаев В. Коррупция и конец истории [Электронный ресурс] / В.Никитаев. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/pole/Korrupciya-i-konec-istorii>.
8. Gryzmala-Busse A. Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism / A. Gryzmala-Busse, P.J.Loung. – Politics & Society. – 2002. – № 30 (4). – P. 529- 554.
9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

УДК 32.019.51 : 004.738.5

Вінникова Н.А.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПАРТИЦИПАТОРНІ ПРАКТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ: „МЕРЕЖА VS ДЕРЖАВА?”

Впровадження інформаційних технологій у традиційні моделі взаємодії у сфері політики створило умови для появи нових форм політичної участі. Водночас оцінки впливу Інтернету на політичні процеси є неоднозначними, а наслідки – суперечливими. Стаття присвячена аналізу ролі Інтернет-мережі як механізму трансформацій політичної участі. Розглянуто теоретичні й практичні аспекти застосування Інтернет-технологій як інструменту політичного активізму.

Ключові слова: інформаційні технології, соціальні мережі, політична участь.

Винникова Н.А.

ПАРТИЦИПАТОРНЫЕ ПРАКТИКИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭПОХИ: „СЕТЬ VS ГОСУДАРСТВО?”

Внедрение информационных технологий в традиционные модели взаимодействия в сфере политики создало условия для появления новых форм политического участия. Одновременно оценки влияния Интернета на политические процессы являются неоднозначными, а последствия – противоречивыми. Статья посвящена анализу роли Интернет-сети как механизма трансформаций политического участия. Рассмотрены теоретические и практические аспекты применения интернет-технологий как инструмента политического активизма.

Ключевые слова: информационные технологии, социальные сети, политическое участие.

PARTICIPATION PRACTICES OF INFORMATION EPOCH:
„NETWORK VS STATE?”

Application of information technologies in traditional interactive models in political field has created conditions for arise of new political participatory forms. In the same time there is no consensus about what kind of effect internet makes on political process and outcomes of this are contradictory. The article examines the role of Internet as a mechanism of political participatory transformation. Theoretical and practical aspects of implementation the internet-technologies as a political activism tool are reviewed.

Key words: information technologies, social networks, political participation.

Провідною рисою сучасного світового розвитку є зростання масштабів застосування нових інформаційних технологій у різних сферах життя суспільства. Технічні системи сучасності опосередковують різноманіття форм глобальної взаємодії. Включення Інтернету в політичні комунікації стало можливим завдяки усвідомленню політичними акторами партиципаторного потенціалу мережі. Технологічні інновації якісно змінюють інформаційне середовище існування політики, сприяючи наданню їй властивостей віртуальності, інтерактивності, глобальності. Постійні технологічні зміни в Інтернеті провокують появу нових політичних практик. Формується новий тип існування політики, який не має національно-державної юрисдикції. Разом із тим мережа здійснює неоднозначний вплив на сучасний політичний процес. З одного боку, Інтернет-технології дозволяють суттєво оптимізувати процедурні аспекти взаємодії органів влади і громадян, а з іншого – можуть слугувати інструментом маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Ця проблематика стала фокусом уваги багатьох дослідників, в тому числі й вітчизняних.

Впровадження концепції електронного уряду як системи інтерактивної взаємодії виконавчого органу державної влади і громадян за допомогою Інтернету стало фокусом досліджень О. Ємельяненко [1]. У своїй роботі авторка доходить висновку, що хоча ідея електронного уряду відкриває для громадян нові можливості політичної участі, а саме впливу на політичне життя країни, водночас широке використання інформаційно-комунікаційних технологій ще не дає гарантії підвищення суспільної активності, і не обов'язково є показником демократичності політичної системи суспільства.

Розгляду позитивних і негативних тенденцій формування та розвитку інформаційного суспільства в Україні присвячені дослідження А. Сіленко [2]. У її роботах

комплексно проаналізовано феномен інформаційної революції та її вплив на політичні, культурні, соціальні й економічні зміни в суспільстві. Авторкою виявлено позитивні та негативні тенденції формування й розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Порівняльний аналіз інформаційного виміру політичного простору країн Європи проведено А. Шинкаруком [3]. Дослідником були визначені переваги та ризики, ігнорування яких у ході масового впровадження інформаційних технологій у соціальні процеси може призвести до дестабілізації останніх.

Водночас залишається відкритим питання про те, наскільки змінилися характеристики, умови і наслідки партиципаторних практик через масштабне поширення нових комунікаційних технологій. Саме аналіз трансформацій політичної участі громадян у контексті застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) став метою цієї роботи. Зауважимо, що наше завдання полягає не тільки у виявленні особливостей, яких набувають процедурні аспекти взаємодії громадян і влади, але й у з'ясуванні впливу он-лайн-комунікацій на зміст політичної участі.

Дослідження форм політичної активності за допомогою інформаційних технологій мають вже певний теоретичний набуток і пов'язані, перш за все, з концепцією „електронної демократії”, основні ідеї якої було сформовано ще у 70-ті -80-ті роки ХХ ст. у США в рамках контексту т. зв. „теледемократії”. Період активної популяризації ідей теледемократії припав на розвиток досліджень партиципаторного потенціалу нових інфо-комунікаційних технологій. У фокусі уваги вчених опинилися процедури, за допомогою яких громадяни могли б досягнути більшого впливу на політичні рішення (С. Артерон [4], Т. Беккер [5], І. Де Сола Пул [6]). Поступово партиципаторний „імідж” теледемократії перейшов у інший тренд розвитку

інформаційних технологій, а саме експансії Інтернет-мережі. У 90-ті роки вивченню впливу інформаційно-комунікаційних технологій на політичні інститути, а також комплексній оцінці концепції „електронної демократії” присвятили свої роботи Б. Барбер [7], Б. Бімбер [8], К. Гроссман [9], Р. Дейвіс [10], А. Фрідланд [11], Б. Хаг і Б. Лоадер [12], К. Хілл і Дж. Хьюджис [13] та інші. Дослідники вбачали у комунікаційних технологіях інструмент швидкого, доступного і, головне, прямого зв'язку між громадянами і урядовими установами: „інтерактивні інформаційні технології мають потенціал стати у XXI столітті електронною версією місця зустрічі на схилах Акрополя, де 25 століть тому громадяни Афін збирались для самоврядування” [9, с.45]. Серед адептів концепції електронної демократії сталою є думка про те, що у сучасному політичному житті електронна демократія відіграє роль забезпечення необхідною інформацією громадян, тренування їх партиципаторних навичок, підвищення легітимності урядування і удосконалення політичних рішень. Концептуально розвиток електронної демократії має на меті стимулювання зростання простору прямої демократії.

Перша декада XXI століття позначилась „вибухом” нової форми он-лайн комунікації, т.зв. соціальних мереж, які за своїми принципами організації є набагато комплекснішими, ніж попередні Інтернет-технології. Американська дослідниця Клара Ших у своїй роботі „Ера Facebook” вбачає у віртуальних соціальних мережах четверту цифрову революцію (першою була поява електронно-розрахункової машини (ЕРМ), другою – виникнення персональних комп'ютерів, третьою – створення Всесвітньої павутини – World Wide Web) [14]. Он-лайн мережі працюють зовсім за іншими правилами. Вони задовольняють, у першу чергу, наші індивідуальні потреби. На думку німецьких вчених Крістофера Мьорла і Матіаса Гросса, мотивацією для вступу у віртуальну мережу є не дискусія, а встановлення й підтримка зв'язків. У фокусі запиту опиняється не інформаційно-технологічні ресурси, а індивід. Концентрація на людському „я” не передбачає вибудовування ієрархії [15]. Таким чином, у мережі соціальний статус можна не брати до уваги і діяти. До того ж знайти у мережі людей з потрібними якостями набагато простіше, ніж при використанні будь-якої з відомих форм взаємодії. Дійсно, на відміну від традиційних суспільних укладів, мережа дозволяє одночасно і майже без витрат

встановлювати велику кількість прямих контактів і цим радикально полегшує пошук партнерів. Ефективність цієї переваги у реалізації партиципаторних практик, зокрема під час виборчого процесу, відзначають у своїй спільній роботі „Connected” („Зв'язані”) професор Гарвардського університету Ніколас Крістакіс і його колега з Каліфорнійського університету Джеймс Фаулер [16]. Досліджуючи можливості впливу віртуальної мережі на спілкування, вчені виводять „правило трьох рівнів”, згідно з яким все, що здійснює користувач через он-лайн мережі, зазвичай передається у вигляді певного хвилювання його/її друзям (перший рівень), друзям цих друзів (другий рівень) і друзям друзів його/її друзів (третій рівень). Потім вплив користувача поступово знижується і закінчується соціальним бар'єром, від якого він(вона) відділений трьома визначеними рівнями. Правило „трьох рівнів впливу” вчені екстраполюють і на вибори. За допомогою комп'ютерного моделювання вони прорахували, що кожен, хто вирішив піти на вибори, може мотивувати в середньому трьох (а максимум – 30) осіб наслідувати його/її приклад. Дослідники стверджують, що варто переконати три десятки громадян відправитись на вибори, і тоді можна заохотити на похід до виборчої дільниці ще тисячу.

Той факт, що Інтернет за останні 15-20 років перетворився на інструмент і середовище виявлення політичної активності, є доволі очевидним. Однак питання щодо трансформації змісту участі громадян шляхом використання мережі залишається відкритим. Чи змінюють принципово он-лайн-комунікації формат взаємодії між пересічними громадянами й органами влади або політичними діячами? І головне – чи змінюється якість самої „громадянськості”?

Крістофер Куш у своїй однойменній роботі визначає **кібергромадянина** як „практичного, хлопця, який не переховується і прорізається через перенасичений безкорисною інформацією Інтернет і зв'язує вас з людьми, організаціями та інформацією, що посилює уряд Америки” [17]. Автор наполягає на тому, що „як ніколи раніше тепер громадяни можуть легко зв'язатися один з одним для того, щоб поділитися своїми думками і створити єдиний голос, який законодавці не зможуть ігнорувати” [17]. В уявленні К. Куша кібергромадянськість включає, крім інших, таку характеристику, як обізнаність у найкращих політичних, урядових і новинних сайтах Всесвітньої павутини та Інтернет-

джерел, що вміщують інформацію про питання, які хвилюють громадян.

У якості альтернативного виміру суспільної організації вбачає у віртуальних мережах російський аналітик Олександр Давидов. Він переконаний, що через становлення Інтернет-сітьових зв'язків найближчим часом відбудуться кардинальні суспільно-політичні зміни, внаслідок яких буде докорінно переглянуто поняття „державного суверенітету”, оскільки, на думку науковця, „мережа виступає більш ефективним, ніж держава, організатором взаємодії, тобто, кращим гарантом свобод особи, надаючи їй, при цьому, нові свободи. До того ж такі, при розгортанні яких держава втрачає частину своєї нинішньої сутності” [18]. Однією з найбільш очевидних свобод автор вважає свободу від державної бюрократії, або – свободу від громадянства: „Мережа – це спільнота суверенних осіб, а не спільнота громадян” [18].

Однак деякі науковці на основі аналізу політичного виміру Інтернет-середовища роблять доволі скептичні висновки відносно потенціалу електронної демократії як передового механізму розширення можливостей участі громадян у прийнятті політичних рішень. У своїй науковій праці „Міф цифрової демократії” професор Принстонського університету Метью Хіндман зазначає, що на противагу поширеній думці, Інтернет насправді не має такого значного впливу на розширення політичного дискурсу [19]. Фактично мережа посилює новими механізмами впливу вузьке коло політичної еліти. Автор дослідив майже три мільйони веб-сторінок, аналізуючи яким чином структуровані їхні ланки, як громадяни шукають політичного включення. У процесі цього дослідження вчений виявив, що, хоча Інтернет і збільшує кількість форм політичної участі й трансформує механізми організації і мобілізації груп за інтересами, еліти все ще мають суттєвий вплив на конфігурацію, подання і доступність матеріалу в Інтернеті.

Необхідно враховувати, що одночасно з очевидними перевагами мережа несе спектр нових загроз, що здійснюються за допомогою спеціально підібраної системи інформації і спрямовані на дестабілізацію суспільства. У політичній сфері з'являються нові можливості для маніпулювання суспільною свідомістю, політичними установками й орієнтаціями різноманітних соціальних груп. Американські експерти з інформаційних технологій Тіффані Деніц і Воррен Строубол, досліджуючи діяльність суб'єктів громадянського суспільства у мережі,

дотримуються думки, що нові технології творять нову „еліту знання” і сприяють посиленню централізації до такої міри, що це може давати владі змогу загрожувати приватному життю своїх громадян і в нього втручатися. „Використання обмежується тими, хто має доступ до технології, а відкритість Інтернету уможливорює маніпулювання з боку опонентів” [20, с.130].

Ще більш скептичну позицію щодо партиципаторного потенціалу Інтернет-комунікацій займає аналітик Харальд Катцмайер. Він критично ставиться до ствердження, що за допомогою он-лайн мереж можна передбачити перебіг виборів і сприймає їх як „працетерапію для мас”: „У світі офф-лайн принципово інша динаміка, і ствердження, що віртуальний світ являє собою відбиток з реального – це підміна понять” [цит. за: 21, с.79]. Загалом дані досліджень он-лайнних політичних партиципаторних практик, сприйняття демократичного потенціалу Інтернету серед його користувачів та їхнього критичного ставлення до обмеженої інтерактивності урядових веб-сайтів чітко виявляють поточний зазор між позитивними очікуваннями, з одного боку, і практичними обмеженнями цих можливостей – з іншого. Британський науковець Колін Крауч, вивчаючи тенденції розвитку політичних процесів, відзначає, що сучасним формам політичного учасництва притаманний клієнталістський підхід, в якому „...комерційна модель бере гору над іншими способами здійснення масової політичної комунікації. Політика та інші новини все частіше розглядаються як предмети вжитку, що дуже швидко псуються. Споживач бере гору над громадянином” [22, с.69].

Якщо розмістити теоретизування з приводу ефективності Інтернет-технологій у політичному вимірі на оціночній вісі від „технологічних оптимістів” до „Інтернет-скептиків”, то середню ланку зайняли б дослідники, які поділяють точку зору, згідно з якою нові інфокомунікаційні технології самі по собі не дають переваги – ні керівним політичним інституціям, ні пересічним громадянам. Нові форми поширення інформації спричиняють тимчасові зміни у суспільній структурі, але потім вони швидко зникають: „коли політична система сприймає якусь нову технологію, суспільство може зазнавати значного тимчасового впливу, але потім баланс сил відновлюється на користь політики” [23, с.255].

Он-лайн ресурси політичного активізму

Однією з численних і все ще не до кінця розкритих можливостей Інтернет-технологій є здатність бути потужним засобом політичного активізму, зокрема у спектрі діяльності опозиційних громадянських рухів.

Аналіз впливу Інтернет-мережі на міжнародну громадську думку проти військового режиму в Бірмі, а саме спонукання до ухвалення США низки законодавчих актів стосовно економічних і політичних відносин з цією державою дозволив Т. Деніцу і В. Строублу виявити ключові характеристики Інтернет-комунікацій як новітнього механізму політичної участі. Серед переваг мережі дослідники відзначили її **зручність** і відносну цінову **доступність**: „Надсилати повідомлення електронною поштою набагато дешевше, ніж користуватися телефоном, факсом та іншими пристроями, особливо, коли активісти мають спілкуватися на великих відстанях і контактувати з членами мережі, які мешкають у віддалених регіонах”; **організаційний потенціал**: „оскільки Інтернет дає змогу швидко обмінюватися повідомленнями або розсилати уніфіковану інформацію сотням людей по всьому світу, активісти мають кращі можливості координувати дії з більшою кількістю людей і коригувати плани” [20, с.156]; **оперативність** у поширенні інформації: „Організатори успішної Інтернет-кампанії можуть негайно повідомити свою успішну чи помилкову стратегію численним партнерам у будь-якій частині світу” [20, с.157]. Недоліками використання Інтернету, на думку дослідників, є по-перше, вірогідність суто технічних збоїв, по-друге, можливість легкого відстеження комунікацій в мережі, по-третє, застосування Інтернету для диверсійних актів, а також, традиційне для будь-яких ЗМІ, поширення недостовірної інформації.

Ще одну доволі важливу рису Інтернет-комунікацій, на наш погляд, виділяє Дороті Деннінг, яка зокрема наголошує, що „одна з переваг Інтернету порівняно з іншими медіа полягає у тому, що Інтернет у дуже багатьох випадках дає змогу обходити бар’єри, створені державною цензурою” [24, с.230]. Наочним доказом цієї тези стало використання соціальних мереж в ескаляції т.зв. „арабських революцій”. Не лише в Тунісі, а й в інших країнах Магрибу та Близького Сходу Facebook в умовах цензури виконував роль альтернативного до традиційних ЗМК, масового і, головне –

нецензурованого джерела поширення інформації.

Інтернет являє собою потужне знаряддя комунікації та координування дій. Групи будь-якої чисельності можуть контактувати одна з одною і використовувати Інтернет для досягнення своїх цілей. Їхні члени і послідовники можуть входити в мережу з будь-якого географічного регіону, вони також можуть намагатися впливати на зовнішню політику у будь-якій точці світу. Дійсно, у країнах з диктаторськими режимами соціальні мережі використовуються для протидії урядовим репресіям, для поширення, всупереч цензурі, незалежних новин та інформації. Це свого роду дискусійні майданчики, де користувачі можуть висловлювати своє незадоволення і бути почутими. В цьому сенсі показовими є протести проти результатів виборів в Ірані в червні 2009 року, які оголосили перемогу Ахмедінежада. Тисячі іранців вийшли тоді на вулиці, викрикуючи на адресу Ахмедінежада докори у фальсифікації підсумків голосування. Головним електронним каналом їх обурення став Twitter. Під хештегами на кшталт #IranElection іранські користувачі Twitter із щосекундним проміжком викладали новини про демонстрації на вулицях Тегерану та інших міст [21].

У Білорусі Інтернет також обрано в якості інструментально-комунікаційної „платформи” боротьби з наявним політичним режимом. Зокрема створена і діє національна кампанія „Революція через соціальну мережу”, учасниками якої було здійснено за допомогою он-лайн ресурсів В Контакте і Facebook цілу низку акцій громадянського протесту.

Одним із, мабуть, найбільш обговорюваних проєктів з он-лайн-активізму на пострадянському просторі є створення „віртуальної демократії” в Росії, яка б дозволила напряду голосувати в Інтернеті за лідерів опозиційного руху. Активісти-опозиціонери наполягають на тому, що наймасштабніші протести в Росії з моменту розпаду СРСР були організовані саме через Мережу. Зокрема відомий російський блоггер і громадський активіст Олексій Навальний, відзначає, що „кордон між віртуальним і реальним світами більше не має значення”, підкреслюючи, що протести, організовані в Москві на Болотній площі у грудні 2011 року „були цілком реальними” [25].

Дуже показовим прикладом соціальної значущості Інтернету як простору комунікацій, вільного від втручання з боку держави, стала реакція громадськості на закриття правоохоронними органами України

файлобмінного сайту ex.ua. Не зважаючи на цілком законні і логічні претензії з боку державних органів щодо т.зв. „піратського” контенту сайту, користувачі встали на захист веб-ресурсу, який порушує авторські права. Більш того, протести було втілено у цілеспрямованій атаці з боку хакерів на веб-ресурси МВС і головне – на офіційне Інтернет-представництво Президента України. Після такої наступальної реакції владні органи вимушені були піти на поступки і дозволити відновити роботу ex.ua. Подібні прецеденти виявляють певну тенденцію у поступовій трансформації Інтернет-мережі із суто технологічного аспекту життєдіяльності суспільства на нову складову розуміння й усвідомлення громадянськості.

Симптоматично, що спроби екстраполяції сценарію т.зв. „Facebook – або Twitter-революції” в Україні, об’єднують різних експертів у висновку про суто технологічну роль Інтернету в активізації протестних заходів. Для організації масових громадських акцій непокори необхідно є певна реальна політико-соціальна ситуація, і, безумовно, високий рівень протестних настроїв серед населення. Високо оцінюючи потенціал он-лайн-мереж як інструменту комунікації між опозиційними силами і пересічними громадянами, аналітики тим не менш зазначають, що „Інтернет-технології це ще далеко не все. На „голому” Twitter революцію не зробиш. Потрібна відповідна соціально-економічна ситуація і революційна „іскра”. У Тунісі такою іскрою було самоспалення підприємця” [26]. Безсумнівною перевагою соціальних мереж фахівці вважають всебічне і нецензуроване інформування громадян про реальний перебіг подій.

Доказом вагомої ролі он-лайн-мереж у формуванні активістських рухів є намагання урядів окремих країн взяти під повний контроль Інтернет-простір для обмеження можливостей громадян використовувати мережу як альтернативний простір суспільної діяльності, не підпорядкований державному контролю. Так уряд Ірану оголосив про створення в країні „національного Інтернету”, який ще називають „чистим Інтернетом”. Офіційною метою впровадження в дію національної пошукової системи „Я Хак” є поліпшення функціонування національної електронної пошти та збір інформації в країні, вдосконалення системи безпеки. Водночас є очевидним, що такі заходи дозволять урядовим інституціям Ірану посилити нагляд за електронною поштою і користувачами мережі. Національна мережа може повністю замінити в

країні міжнародний Інтернет, що посилить дискримінацію звичайних громадян на фоні політичного істеблшменту, який й надалі матиме доступ до Всесвітньої мережі.

Зауважимо, що Інтернет-цензура та намагання державними органами влади підпорядкувати під власний контроль Мережу стають дедалі більш поширеним явищем. Так, після набуття чинності в 2009 р. Наказу Президента Білорусі „Про заходи щодо уточнення використання національного сегменту глобальної комп’ютерної мережі Інтернет” контролюванням роботи білоруських Інтернет-ресурсів займається уряд, а також спеціально створений оперативно-аналітичний центр при адміністрації Президента (ОАЦ) [27]. Ця подія суспільством була сприйнята однозначно як офіційне підпорядкування он-лайн-комунікацій державній цензурі. У Китайській Народній Республіці доступ до іноземних сайтів обмежується в рамках проекту „Золотий щит” (т.зв. „Великий китайський файрвол”). Веб-сторінки фільтруються за ключовими словами, пов’язаними з державною безпекою, а також за „чорним списком” адрес сайтів. Навіть Інтернет-енциклопедія „Вікіпедія” в Китаї також заборонена на підставі боротьби урядом з пропагандою насилля у засобах масової інформації.

Таким чином, як демонструє наш аналіз, використання Інтернет-комунікацій в якості інструментальної платформи політичного активізму доводить свою ефективність і, одночасно, окреслює новий вимір потенційно конфліктогенних зон у суспільстві. Зауважимо, що популярність Інтернет-простору серед політичних активістів обумовлюється не тільки її технологічним потенціалом, а й реальним трендом загальносвітового масштабу – делегітимації інститутів державної влади, що є характерним як для авторитарних і „гібридних” режимів, так і для суспільств із сталою демократією. „Уход” в Мережу і перенесення партиципаторних практик в он-лайн-простір є свідченням девальвації традиційних форм політичної участі.

Віртуальна реальність суттєво трансформує сучасну політичну дійсність. Он-лайн-комунікаційні технології окреслили новий партиципаторний потенціал, який дає можливість більш прямих і відповідно менш опосередкованих відносин між громадянами та їхніми урядами. Порівняно з класичними формами участі, ІТ-версії політичної активності є більш доступними і більш обумовлені інтерактивною двосторонньою комунікацією. Розуміння політичної участі,

в першу чергу, як комунікативного процесу набуває нової конкретики. Водночас аналіз кореляції Інтернет-активності й partecipаторних практик у реальному політичному просторі виявляють той факт, що процеси обміну думками, публічні дебати і переговори заміщуються скоріше ситуативними, ніж загальноочікуваними формами учасництва. Останній аспект потребує подальшого комплексного дослідження із врахуванням означених нами тенденцій до „одержавлення” Інтернет-мережі на тлі безпрецедентно масштабного зростання її користувачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смельяненко О. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М. Смельяненко; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 17 с.
2. Сіленко А. Політичний вплив технологій інформаційного суспільства / А. Сіленко // Соц. психологія. – 2007. – Спец. вип. – С. 53-61.
3. Шинкарук А. Інформаційні виміри політичного простору країн Європи (Німеччина, Франція, Португалія, Чеська Республіка, Україна): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / А. Л. Шинкарук; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004.
4. Arterton C. F. Teledemocracy: Can technology protect democracy? / C.F. Arterton. – London: Sage, 1987. – 224 p.
5. Becker T. Teledemocracy: Bringing power back to people / T. Becker // The Futurist. – 1981. – № 15 (6). – P. 6-9.
6. Pool de Sola I. Technologies of Freedom / I. Pool de Sola. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984. – 334 p.
7. Barber B. Strong democracy: Participatory politics for a new age / B. Barber. – Berkley: University of California Press, 1984. – 320 p.
8. Bimber B. The Internet and political mobilization / B. Bimber // Social Science Computer Review. – 1997. – № 16 (4). – P. 391-401.
9. Grossman K. L. The electronic republic: Reshaping democracy in the information age / K. L. Grossman. – New York: Viking, 1995. – 304 p.
10. Davis R. The web of politics: The Internet's impact on the American political system / R. Davis. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 225 p.
11. Friedland A. L. Electronic democracy and the new citizenship / A. L. Friedland // Media, Culture and Society. – 1996. – № 18 (2). – P. 185-212.
12. Hague B. Digital Democracy: Discourse and decision making in the information age / B. Hague, B. Loader. – London: Routledge, 1999. – 296 p.
13. Hill A. K. Cyberpolitics: citizen activism in the age of the Internet / A. K. Hill, E. J. Hughes. – Rowman & Littlefield, 1998 – 207 p.
14. Shih C. The Facebook Era: Tapping Online Social Networks to Market, Sell, and Innovate / C. Shih. – Prentice Hall; 2 edition. – 2010. – 368 p.
15. Mörl Ch. Soziale Netzwerke im Internet: Eine Analyse der Monetarisierungsmöglichkeiten und die Entwicklung eines integrierten Geschäftsmodells [Gebundene Ausgabe] Hülsbusch, W. – 2008 – 160 s.
16. Кристакис Н. Связанные одной сетью. Как на нас влияют люди, которых мы никогда не видели; [пер. Н. Сашиной. М.: Юнайтед] / Н. Кристакис, Дж. Фаулер. – Пресс, 2011. – 362 с.
17. Kush Ch. Cybercitizen: how to use your computer to fight for all the issues you care about / Ch. Kush. – St. Martin's Griffin, 2000. – 272 p.
18. Давыдов А. О некоторых социально-политических последствиях становления сетевой структуры общества [Електронний ресурс] / А. Давыдов. – Режим доступу: <http://www.cyberpolitics.ru/content/view/280/34/>
19. Hindman M. The Myth of Digital Democracy / M. Hindman. – Princeton University Press, 2008. – 198 p.
20. Деніц Т. Дисидентські мережі: використання інтернету кіберактивістами у боротьбі за демократію в Бірмі / Т. Деніц, В. Струбл // Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквіллі, Д. Ронфельдта; [пер. з англ. А. Іщенка]. – К.: Вид. Дім. „Києво-Могилянська акад.”, 2005. – С. 128-165.
21. Штайншаден Я. Соціальна сеть. Феномен Facebook; [пер. Н. Фрейман] / Я. Штайншаден. – СПб.: Питер, 2011. – 224 с.
22. Крауч К. Постдемократія / К. Крауч. – М.: Изд. Дом. Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 192 с.
23. Neuman J. Lights, Camera, War / J. Neuman. – New York: St. Martin's Press, 1996. – 342 p.
24. Деннінг Д. Активісти, „активісти” і кібертерористи: інтернет як джерело впливу на міжнародну політику / Д. Деннінг // Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквіллі, Д. Ронфельдта; [пер. з англ. А. Іщенка]. – К.: Вид. Дім. „Києво-Могилянська акад.” 2005. – С. 226-272.
25. Российская революция затевается в Сети. Наступает эпоха Интернет-демократии [Електронний ресурс] // Новый Регион. – 16.01.2012. – Режим доступу: <http://www.nr2.ru/northwest/367621.html>.
26. Социальные сети – инструмент революции [Електронний ресурс] // Экспертне опитування Одеською філією Інституту Горшеніна. 4.04.2011. – Режим доступу: http://society.lb.ua/science/2011/04/04/90825_sotsialnie_seti_lich_instrumen.html.
27. „О мерах по совершенствованию использования национального сегмента сети Интернет” [Електронний ресурс] // Указ Президента Республики Беларусь № 60. – 1 февраля 2010 г. – Минск. – Режим доступу: <http://providers.by/zakony/ukazo-merax-po-sovershenstvovaniyu-ispolzovaniya-nacionalnogo-segmenta-seti-internet>.